

УДК 821.161.2-3.09(092)

Яворська О.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ДИЛОГІЇ АНДЖЕЯ ХЦЮКА У КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ

Анотація. У статті представлено аналіз жанрової своєрідності творів Анджея Хцюка «Атлантида. Оповідь про Велике Князівство Балаку» та «Місячна Земля. Друга Оповідь про Велике Князівство Балаку» у контексті польської постмодерної прози. Виявлено, що така своєрідність випливає з нових параметрів для жанрових форм, зумовлених постмодерністським ламанням традиційних канонів. Ці твори написані під впливом приватної пам'яті автора-героя-оповідача, мають фрагментарну структуру і побудовані за принципом монтажу окремих текстів. Деякі з цих текстів є самостійними творами із закінченою композицією, своїм хронотопом та манерою оповіді, що дозволяє віднести їх до певних жанрів. Тому цілісно для аналізованих нами творів Хцюка характерне запозичення жанрових кліше з різних літературних стилів, змішання високого і низького жанрів, їх незвичне поєднання, накладання й модифікація. Встановлено, що провідна роль автора-героя-оповідача, який насичує фабулу та часопростір своєю суб'єктивною свідомістю, рефлексивністю та емоційністю співвідносить спогади Хцюка з ліричною прозою. Особлива атмосфера довіри між автором-героєм-оповідачем та читачем робить їх близькими до ліричного щоденника, натомість описово-оповідна манера викладу, розповіді про реальні епізоди з життя автора-героя-оповідача, широке зображення життя великої кількості дійових осіб надають цим творам ознак автобіографічного ліричного роману.

Ключові слова: постмодернізм, жанр, автобіографічна проза, лірична проза, нарація.

Yavorska Oksana

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

GENRE ORIGINALITY OF DILOGY OF ANDRZEJ CHCIUK IN THE CONTEXT OF POLISH POSTMODERN PROSE

Summary. The article deals with the analysis of genre peculiarity of works of Andrzej Chciuk "Atlantis. The Narrative of the Grand Principality of Balak" and "The Moon Earth. Second Narrative of the Grand Principality of Balak" in the context of Polish postmodern prose. It has been found out that both works are independent, but combined by the common style of narration, subject-matter and range of problems, images and symbols, ultimately, have the same genre affiliation and written at intervals of a year or two, allowing to call them a diology. They arose as a result of the memories of an adult author-narrator about distant time of childhood and adolescence. The genre's peculiarity of these works originates from new parameters for genre forms, specified by the postmodernist state of culture, namely breaking the traditional canons, overcoming limitations and stereotypes. These works are written under the influence of private memory of the author-hero-narrator and have a fragmentary, vague, undefined structure and built on the principle of the arrangement of separate texts. Some of these texts are independent works with the finished composition, their chronotope and manners of the narration, which allows to attribute them to certain genres. Therefore, typical is the borrowing of genre cliches from various literary styles, the compound of high and low genres, their unusual combination, imposition and modification for the Chciuk's works integrally analyzed by us. It has been established that the leading role of the author-hero-narrator imbuing the fable and time space with his subjective consciousness, reflectivity and emotionality correlates the memories of Chciuk with lyrical prose. A special atmosphere of trust between the author-hero-narrator and the reader makes them close to the lyrical diary, instead, a descriptive-narrative manner of presentation, stories about real episodes from the life of the author-hero-narrator, a wide representation of lives of a large number of personages give these works the features of autobiographical lyrical novel.

Keywords: postmodernism, genre, autobiographical prose, lyrical prose, narrative.

Анджеї Хцюк належить до тих письменників, творчість яких розглядається у контексті польської еміграційної літератури після 1939 року. З початком II світової війни в еміграції опинилося чимало активних діячів польської політичної та культурної еліти, для яких література стала програмним маніфестом та засобом формування еміграційної спільноти. Це стало поштовхом до формування у польському письменстві нового напрямку автобіографічної прози, в основу якого, з одного боку, лягли традиційні документальні форми (автобіографія, щоденник, свідчення тощо), а з іншого – літературна фікція. Разом із тим ця проза почала віддзеркалювати найновіші, постмодерністські, тенденції літератури з її непередбачуваністю і незавершеністю форми, схильністю до інтермедіальності та інтертекстуальності, активізації ролі читача тощо.

Постановка проблеми. Коли у Лондоні в 1969 р. за сприяння Польської культурної фундації вийшла друком книжка Анджеї Хцюк «Атлантида. Оповідь про Велике Князівство Балаку», а в 1972 р. з'явилася «Місячна Земля. Друга Оповідь про Велике Князівство Балаку», їх жанрова приналежність одразу ж стала предметом суперечок серед дослідників. Наприклад, один з перших рецензентів «Атлантиди», польський поет і пісняр Маріан Гемар у своєму відгуку називає її просто «книжкою спогадів» [6]. Польський публіцист Єжи Саковський у своїй рецензії назвав Хцюкову «Атлантиду» «світлим і водночас ліричним романом, мудрим і людським, глибоким і ревним спогадом про втрачений край молодості з його лексикою, фольклором і польсько-єврейсько-українським колоритом, якого вже, на жаль, нема» [7, с. 158]. Дослідник польської еміграційної літератури Владислав Яворський назвав ці твори «сном», очевидно, спираючись на композиційний прийом сну, часто використовуваний автором діалогії [7, с. 159]. Сам Анджеї Хцюк визначає жанр своїх творів у підзаголовках до них: «Атлантида. Оповідь про Велике Князівство Балаку» та «Місячна Земля. Друга Оповідь про Велике Князівство Балаку», однак, крім того, називає їх «щоденником з періоду дозрівання», «підручником з географії серця» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників творчості Хцюк також немає одностайності щодо визначення жанру його творів про Дрогобич. Наприклад, Олександр Сухомлинов у своїх статтях визначає їх як повісті [4], перекладач творів Хцюк українською мовою, Наталка Римська, називає їх спогадами-есеями, а польський термін «*opowieść*» у підзаголовках творів перекладає як «розповідь» [8].

Мета статті. Метою статті є аналіз жанрової своєрідності діалогії А. Хцюк на основі її ідейно-тематичної, стилістичної та композиційної організації.

Польська автобіографічна проза, яка виникла в еміграції після 1939 року, мала на меті записати і зберегти у пам'яті пережиті історичні події, запобігти їх фальшуванню, перекручуванню. Тому саме пам'ять про власне минуле диктує авторові вибір літературної форми, стилю, нараційної стратегії, композиції. Найбільшої популярності набувають спогади, щоденники, автобіографічні повісті й романи, свідчення, сповіді тощо. Часто вони написані під впливом

ностальгії за краєм втраченого дитинства і викоріненням з рідної землі і наділені тонким ліризмом. Щоразу трансформуючись під впливом ліричного струменя в нові жанрові різновиди, автобіографічна проза вимагає добору композиційних прийомів, які найбільш вдало регулюють системні відношення змісту й форми, гармонізують ліричний та епічний первні в одному творі. Таким чином, відбувається своєрідне «накладання» нового художнього матеріалу на наявні композиційні схеми, визначаються особливості жанрових трансформацій [3].

«Атлантида» та «Місячна Земля» Анджеї Хцюк виступають яскравим прикладом жанрових перероджень автобіографічної прози. Обидва твори є самостійними, проте поєднані спільною манерою оповіді, тематикою і проблематикою, образами та символами, зрештою, мають однакову жанрову приналежність і написані з інтервалом у рік-два, що дає змогу називати їх діалогією. Вони виникли у результаті спогадів дорослого автора-оповідача про далекий час дитинства і юності у рідному Дрогобичі та його околицях. Метою цих творів було не тільки повернення у міжвоєнний Дрогобич, у втрачений час дитинства і молодості, порятунку від забуття дорогих серцю місць і людей, а й бажання пояснити минуле, зрозуміти, чому так сталося.

Приватна пам'ять автора-оповідача стає головним інструментом його повернення у той Дрогобич, якого вже немає, який живе тільки «у споміні та сердечному зворушенні, у вознесенні й піднесенні спогадів». Вона відтворює минулі події, щораз виносячи на поверхню нові деталі: імена, прізвища, прізвиська, назви вулиць і громадських закладів, їх детальний, часто з фотографічною точністю, опис і клімат: «Прізвища, симфонія прізвищ, облич, подій, океан прізвищ і жестів, згадок про нікому не потрібні, а прецінь колись для когось важливі та єдині, форми і звичай» [5, с. 332].

Оформлення тексту залежить від вибору автором-оповідачем нараційної стратегії. У спогадах до найпоширеніших її форм належать оповідь та опис, однак досить частим явищем виступає теж внутрішній монолог, зовнішній монолог, діалог, потік свідомості тощо. Нарація пам'яті може мати оформлення прямої чи непрямої мови, бути динамічною чи статичною, експресійною чи імпресійною залежно від того, які форми домінують у тексті або що є об'єктом спогадів. Оповіді Хцюк про минуле Дрогобича мають здебільшого форму монологу, у якому на зміну імпресії несподівано приходять експресія, а мажорний тон раптом переходить у мінорний: «Аж очі боліли від тієї барви вересу і зеленкавої патини моху на каменях, від срібла води, що продиралася крізь валуни, від блакиті неба, як на поштівкових мальовидлах з Італії. Улітку і ранньої осені до того букету барв і пахощів додавалися ще барви і смак ягід: малини, чорниці, суниці та чорних *борівок*, які скрізь називали інакше. Дзвеніли гори й дзвониками пташиного щибету і свисту. Усі ми зітхаємо: ах, якби то ще раз туди піти, якби ще раз там побувати! Пощо? Якби я знову міг мати двадцять років, якби ті часи повернулися й ожили, і повернулися всі ті люди в тому вигляді, в якому тоді були, – тоді так! Але це неможливо, тоді пощо?» [5, с. 142–143].

Така несподівана переміна настрою, раптова зміна об'єкта спогадів надає нарації динамічного, а навіть хаотичного характеру, бо, як стверджує сам автор-оповідач, «ніколи, крім як у дешевому кічі, минуле не згадується у своїй хронології, свідомість пливе, потік, повідь!» [7, с. 435].

«Атлантида» та «Місячна Земля» написані колоритною мовою, притаманною мешканцям міжвоєнної Галичини, популярно званою «львівським балаком». У підназвах творів Хцюк називає свою малу батьківщину Великим Князівством Балак, акцентуючи на унікальності її мови. Автор подає цілі «лексикографічні реєстри» слів, зрозумілих лише мешканцям цього Князівства, бо «треба записати, що це таке, що означає і звідки прийшло»: *батярига, брадрура, вишафірувати, гебра, теляйзіг, тронь, зозуля, калярепа, книш, копиздра, марель, макутра, мешт, , накастлик, насмитрати, сабаль, січ, смук, трембулька, фурдигарня, хавіра, хахар, цьмага шимон*. Часто пояснення котрогось слова викликає у пам'яті автора цілу історію: «Бо ось це слово *калафйорик*. На Великдень наші хлопці всипали в якусь муфту, ключ або скручену трубку саме той *калафйорик*, тобто, порох, затикали це цвяхом, прив'язаним до шнурка до тієї муфти, лупили об стіну будинку чи костелу. І що? Відбувався чудовий вибух, без якого жоден Великдень не був дійсний» [5, с. 435].

Герої Хцюкових спогадів, не залежно від національності, соціального стану, статі чи віку, завжди розмовляють балаком, часто навіть ніби хизуючись знанням його найколоритніших елементів: «Антось, то ти мене вдарив по дупі, я відразу впізнав, Сюник Маркевич має легкий удар, як панна, незаймана на ліве вухо. Болько – то мурга і б'є, як кафаром, Юзик – то ліво кутник, тобто шваєць, а ти граєш на піянні, то маєш поставлений удар і ті тріолі тебе зрадили» [5, с. 466]. У такий спосіб Хцюк не тільки повертається у минуле, а й фіксує та зберігає мовний пласт краю свого дитинства.

На композиційному оформленні «Атлантиди» та «Місячної Землі» знову ж таки позначилася робота пам'яті, і цим пояснюється його хаотичність та нерівномірність. Так перша книжка складається з дев'ятнадцяти різних за розміром і формою текстів, написаних автором у різний час. До другої книжки увійшли двадцять три тексти, об'єднані автором у п'ять тематичних розділів: «Тамта земля» «Тека про Шульца і про Атляса», «Наш батько», «Два шкіци» та «Фотопластикон». Деякі з цих текстів є самостійними творами із закінченою композицією, своїм хронотопом та манерою оповіді, що дозволяє віднести їх до певних жанрів. Наприклад, оповідання («Стасин шлюб», «Анткова добромільська пригода»), гумористичного оповідання («На що люди ображаються»), «Маге-лан»), новели («На станції», «Голувко»), портрету («Типи і типики Великого Князівства Балаку», «Наші крамарі», «Мелік», «Дім і квартиранти»), есе («Явлення пам'яті», «І коли я встиг того всього надивитися?»), літературної біографії («Бруно Шульц – зачарований і звичайний»), етюд, акварелі («Гори, наші гори...», «Гобелен», «Лан», «Закшув»), спортивного репортажу («Сліпні на мечі не ходіт», «Хокейний матч»).

Нарація Хцюка з її рефлексивністю та емоційністю, з «тонким зворушенням» співвідносить його твори зі стильовою течією сповідної літератури – ліричною прозою. Ключовим персонажем такої прози завжди є оповідач, який насичує фабулу та часопростір своєю суб'єктивною свідомістю. Сюжет і композицію творів такого типу утворюють саме рефлексії автора-оповідача. «Атлантида» та «Місячна Земля» просякнуті всюдисущою присутністю оповідача, яка впливає на вибір предмета зображення, засобів зображення, компонування та осмислення фабульного матеріалу. Це дає підстави співвідносити їх із жанрами сповідальної орієнтації, а саме зі щоденником. Провідна роль Хцюка героя-оповідача максимально наближає його реальність до реальності читача і створює атмосферу особливої інтимної довіри між двома партнерами діалогу. Це не тільки породжує у читача такі ж внутрішні переживання, як і в оповідача, а й довіру до змісту твору та авторського світогляду.

З огляду на описово-оповідну манеру викладу, розповідей про реальні епізоди з життя автора-героя-оповідача, широке зображення життя великої кількості дійових осіб цілісно обидві книжки мають ознаки автобіографічного ліричного роману. Можливо, деякі дослідники заперечуватимуть таке визначення, акцентуючи на відсутності найголовнішого критерію роману – лінійної фабули. Однак, на нашу думку, незважаючи на фрагментарний характер фабула цих творів усе ж має контурне значення у їх структурі як художнього цілого. Події, зображувані в окремих текстах, складаються у певний циклічно завершений фабульний стрижень, який разом з емоційним настроєм, спільним для усіх текстів, створює його сюжетну фактуру. Це й дозволяє віднести «Атлантиду» та «Місячну Землю» Анджея Хцюка до жанру ліричного роману.

Аналізовані нами твори – це також, а можливо, насамперед, твори про дитинство і юність, про незабутні шкільні пригоди і перші почуття, про поступове пізнання автором-героем-оповідачем довколишнього світу і визначення свого місця у ньому. Вони мають усі ознаки роману-виховання, про який писав М. Бахтін [1]. Для письменника дитинство стає тією епохою, яка формує головні риси людської особистості, характер його духовної міфології, впливає на механізми його пам'яті й асоціацій у майбутньому. Однак у згаданих книжках письменник не стільки повчає молодь, стільки майстерно відтворює здатність дитячої психіки поетизувати найбуденніші речі і події.

Нагадаємо, що постмодерністська література виходить поза межі усталених жанрів, порушуючи і уточнюючи на свій лад принципи їх побудови. На думку Н. Бернадської, такі уточнення насправді засвідчують і руйнування класичної жанрової парадигми роману в постмодернізмі, тенденцію до жанрового еkleктизму, яка виявляється у двох аспектах: по-перше, в своєрідному поєднанні різножанрових вставок, у тому числі не лише художніх; по-друге, в запозиченні жанрів і масової, і елітарної літератури [2]. Це поєднання є виразним прикладом метафоричного виразу М. Бахтіна «пам'ять жанру», який стверджує, що «жанр завжди той і не той, завжди і старий і новий одночасно», «жанр живе теперішнім,

але завжди пам'ятає своє минуле, свій початок», тому здатний забезпечити «єдність і безперервність літературного розвитку» [1, с. 122].

Висновки і пропозиції. Жанрова своєрідність творів Анджея Хцюка «Атлантида. Оповідь про Велике Князівство Балаку» та «Місячна Земля. Друга Оповідь про Велике Князівство Балаку» впливає з нових параметрів для жанрових форм, зумовлених постмодерністським станом культури, а саме ламанням традиційних канонів, доданням обмежень та стереотипів. Ці твори написані під впливом приватної пам'яті автора-героя-оповідача і мають фрагментарну, нечітку, невизначену структуру і побудовані за принципом монтажу окремих текстів. Деякі з цих текстів є самостійними творами із закінченою композицією, своїм хронотопом та манерою оповіді, що дозволяє

віднести їх до певних жанрів. Тому цілісно для аналізованих нами творів Хцюка характерне заповнення жанрових кліше з різних літературних стилів, змішання високого і низького жанрів, їх незвичне поєднання, накладання й модифікація.

Провідна роль автора-героя-оповідача, який насичує фабулу та часопростір своєю суб'єктивною свідомістю, рефлексивністю та емоційністю співвідносить спогади Хцюка з ліричною прозою. Особлива атмосфера довіри між автором-героєм-оповідачем та читачем робить їх близькими до ліричного щоденника, натомість описово-оповідна манера викладу, розповіді про реальні епізоди з життя автора-героя-оповідача, широке зображення життя великої кількості дійових осіб надають цим творам ознак автобіографічного ліричного роману.

Список літератури:

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва, 1972. 470 с.
2. Бернадська Н. Постмодернізм і «пам'ять жанру». *Теоретичні проблеми жанрології. Філологічні семінари*. 2015. Т. 18. С. 12–18.
3. Лавринович Л. Постмодернізм в українській, польській та російській прозі: типологія образу-персонажа. Тернопіль, 2002.
4. Сухомлинов О. Етнокультурна модель Князівства Балака в «Атлантиді» Анджея Хцюка. *Київські полоністичні студії*. 2009. Т. XV. С. 388–399.
5. Хцюк А. Атлантида. Оповідь про Велике Князівство Балаку. Місячна Земля. Друга Оповідь про Велике Князівство Балаку. Київ, 2011.
6. Hemar M. Atlantyda Anadiomene. *Wiadomości*. 1970. № 9.
7. Żongolowicz B. Andrzej Chciuk pisarz z antypodów. Kraków. 1999.
8. Римська Н. Історія галичан і Дрогобича виростає в Анджея Хцюка до рівня грецької трагедії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ratusha.lviv.ua/index.php?dn=news&to=art&id=1345>

References:

1. Bakhtin M. M. (1972). Problemy poetiki Dostoevskogo [Problems of Dostoevsky's poetics].
2. Bernadska N. (2015). Postmodernizm i «pamiat zhanru» [Postmodernism and "memory of the genre"]. *Teoretychni problemy zhanrologii. Filolohichni seminary*, vol. 15, pp. 12–18.
3. Lavrynovych L. (2002). Postmodernizm v ukrainskii, polskii ta rosiiskii prozi: typolohiia obrazu-personazha [Postmodernism in Ukrainian, Polish and Russian prose: a typology of image-character].
4. Sukhomlynov O. (2009). Etnokulturna model Kniazivstva Balaka v «Atlantidi» Andzheia Khysiuka [Ethnocultural model of the Principality of Balak in "Atlantida" of Andrzej Chciuk]. *Kyivski polonistychni studii*. Vol. XV. Pp. 388–399.
5. Khysiuk A. (2011). Atlantyda. Opovid pro Velyke Kniazivstvo Balaku. Misiachna Zemlia. Druha Opovid pro Velyke Kniazivstvo Balaku [Atlantis. The Narrative of the Grand Principality of Balak. The Moon Earth. Second Narrative of the Grand Principality of Balak].
6. Hemar M. (1970). Atlantyda Anadiomene [Atlantida Anadiomene]. *Wiadomosci*, vol. 9, p. 1.
7. Zhongolowich B. (1999). Andzhej Khysiuk pisazh z antypoduw [Andrzej Chciuk writer from antipodes].
8. Rymyska N. Istoriiia halychan i Drohobycha vyrostaie v Andzheia Khysiuka do rivnia hretskoi trahedii [History of Galicians and Drohobych grows to the level of the Greek tragedy of Andrzej Chciuk]. URL: <http://ratusha.lviv.ua/index.php?dn=news&to=art&id=1345>